

Maciej Kowalczyk

Gospodarka Naddniestrza jako przykład funkcjonowania separatystycznego obszaru ekonomicznego

Abstrakt

Celem artykułu jest naukowa próba opisanie gospodarki separatystycznego Naddniestrza jako części systemu gospodarczego Republiki Mołdawii i regionu, przynoszącego przychody nie tylko przedstawicielom „władz” w Tyraspolu, ale również kręgom politycznym i biznesowym na obszarze kontrolowanym przez rząd w Kiszyniowie, na Ukrainie i w Federacji Rosyjskiej. Eksplanacja skupia się na trzech obszarach funkcjonowania naddniestrzańskiej ekonomii: aspekcie rynkowym, przemyśle i wydobywaniu kryptowalut. Wyzwaniem dla badacza jest dostępność oficjalnych dokumentów i danych. Analiza skupia się na dostępnych danych statystycznych i opracowaniach eksperckich, jak też na publikacjach mołdawskich i zagranicznych mediów, które odnosiły się do rynkowych i nierynkowych aspektów naddniestrzańskiej oraz mołdawskiej gospodarki. Zebrane w toku procesu badawczego informacje oraz opinie pozwalają podjąć próbę oceny prawdopodobieństwa dalszego trwania obszaru gospodarczego, nie podlegającego jurysdykcji konstytucyjnych władz Republiki Mołdawii, szczególnie w kontekście wojny na Ukrainie oraz proeuropejskiego kursu rządu w Kiszyniowie.

Słowa kluczowe: Naddniestrze, gospodarka, separatyzm, Mołdawia

Wstęp

Pod koniec istnienia Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich doszło do rozluźnienia kontroli politycznej władz w Moskwie nad niektórymi obszarami państwa. Przedstawiciele lokalnych ośrodków decyzyjnych podzielili się na lojalnych wobec administracji centralnej oraz zwolenników autonomii lub

niepodległości republik związkowych. Na obszarze obecnej Republiki Mołdawii linię podziału stanowiła rzeka Dniestr, na wschód od której znajdowały się ośrodki przemysłu w Tyraspolu i Rybnicy. Wysokie stanowiska w administracji i gospodarce zajmowali przyjezdni, którzy posługiwali się językiem rosyjskim. Na zachodzie większość stanowili rdzenni mieszkańcy, których pierwszym językiem jest rumuński. Stolicą Mołdawskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (MSRR) był Kiszyniów, ale to przyjezdni ze wschodu, którzy sprawdzili się w Tyraspolu, często później zajmowali w nim kluczowe stanowiska. Gdy w 1990 r. MSRR ogłosiła niepodległość jako Republika Mołdawii pojawiły się głosy o uznaniu rumuńskiego za język państwowy. Rozważano także możliwość przyłączenia jej do Rumunii. Ludność mieszkająca na lewym brzegu Dniestru posługiwała się przede wszystkim językiem rosyjskim. Przedstawiciele miejscowej administracji, kierownictwa zakładów przemysłowych oraz zatrudnione w nich wykwalifikowane kadry nie były gotowe zaakceptować propozycji omawianych w Kiszyniowie. Doszło do konfliktu, w wyniku którego konstytucyjne władze Republiki Mołdawii straciły kontrolę nad obszarem Naddniestrza, a separatyści z Tyraspola jednostronnie ogłosili powstanie tzw. Naddniestrzańskiej Republiki Mołdawskiej. Do dziś w licznych opracowaniach międzynarodowo uznawane terytorium Republiki Mołdawii często dzielone jest na „prawobrzeżną Mołdawię”, tj. obszar, który kontrolują konstytucyjne władze państwa ze stolicą w Kiszyniowie, oraz Naddniestrze, czyli region położony w większości na lewym brzegu rzeki Dniestr, który kontrolują separatyści ze „stolicą” w Tyraspolu. Żadne z państw i podmiotów prawa międzynarodowego publicznego nie uznają państwowości „Naddniestrzańskiej Republiki Mołdawskiej”, ani legitymacji jej samozwańczych władz. Mimo to w Naddniestrzu istnieją lokalny „prezydent”, „rząd”, „parlament”, „sądownictwo”, „bank centralny”, który emituje rubla naddniestrzańskiego, „urząd celny”, „armia Naddniestrza”, sektor lokalnych banków komercyjnych, karta płatnicza Raduga, system płatności elektronicznych Klever oraz wiele innych przymiotów charakterystycznych dla państw uznawanych na arenie międzynarodowej.

Wyzwaniem dla badacza naddniestrzańskiej gospodarki jest ograniczona dostępność źródeł, oficjalnych dokumentów i opracowań naukowych, które zapewniłyby dostęp do danych i informacji. Te udostępniane przez „naddniestrzański urząd statystyczny” są prezentowane w sposób, który sprawia wrażenie wrywkowego, rodząc pytania o obszary, które pomija¹. Równie skromne są możliwości ich weryfikacji. Najszerzej tematykę opisują publikacje Expert-Grup², które są jednak wybiórcze oraz brak im spójności i ciągłości. Podejmując się próby zbadania

¹ *Министерство экономического развития Приднестровской Молдавской Республики. Государственная статистика / Статистические данные*, <https://mer.gospmr.org/deyatelnost/gosudarstvennaya-sluzhba-statistiki-gosstat/informacziya.html> (2 VIII 2024).

² *Transnistrian Economic Review*, <https://www.expert-grup.org/en/biblioteca/realitatea-economica-transnistreana> (2 VIII 2024).

gospodarki lewego brzegu Dniestru, należy mieć na uwadze, że opisujemy szarą strefę, której istnienie jest sankcjonowane obecnością armii rosyjskiej oraz interesami grup politycznych i biznesowych z całego obszaru Republiki Mołdawii. Uwarunkowania faktyczne i prawne prowadzenia działalności gospodarczej pozwalają na wypracowywanie zysków, których nie trzeba deklorować w rzeczywistej wielkości ani odprowadzać od nich stosownych podatków. Stąd źródłami informacji na ten temat są głównie doniesienia medialne bądź opinie powtarzane w przestrzeni publicznej. Trzy dekady istnienia gospodarki naddniestrzańskiej potwierdzają efektywność modelu ekonomicznego, a jej dalsze trwanie jest probierzem europejskich dążeń kierownictwa politycznego państwa mołdawskiego, faktycznej zdolności do walki z korupcją i zmiany systemu prawnego na przejrzysty i skuteczny, a także wspierania obywateli w tworzeniu dobrobytu. Gospodarka Naddniestrza opiera się na trzech filarach: rynkowym³, przemyśle oraz wydobyciu kryptowalut, które – choć pozornie są od siebie odseparowane – faktycznie umożliwiają istnienie regionu. Finansują jego „budżet” oraz przynoszą osobom zainteresowanym trwaniem obszaru gospodarczego wyłączonego spod jurysdykcji konstytucyjnych władz Republiki Mołdawii stosowne dochody.

Dostępne dane statystyczne

Naddniestrzański „urząd statystyczny” selektywnie udostępnia dane na temat stanu gospodarki, której „PKB” od roku 2017 do końca 2023 urosł z 12,71 mld do 19,60 mld „rubli naddniestrzańskich” (odpowiednio ok. 3,18 mld oraz 4,90 mld PLN). Należy zwrócić uwagę na to, że lata 2020 oraz 2022 były okresami regresu związanymi z kryzysami: pandemii SARS-CoV-2 oraz wywołanego przez rosyjską agresję na Ukrainie, przy znaczącym wzroście w roku 2021. Analizując poszczególne, udostępnione wskaźniki, zgodnie ze zmianami PKB kształtowały się wyniki osiągnięte w przemyśle, produkcji rolnej i eksporcie. Jedynie średnie wynagrodzenie rosło nieprzerwanie z poziomu 3 908 w 2017 r. do 6 134 „rubli naddniestrzańskich” w 2023 r. (odpowiednio ok. 997 oraz 1 533 PLN)⁴. Tu należy zauważyć, że do wybuchu wojny rosyjsko-ukraińskiej w domenie publicznej dostępne były szczegółowe dane mówiące o stanie gospodarki lewego brzegu Dniestru. Większość wskaźników za 2020 r.⁵ mówi o niewielkim wzroście

³ Rynkowy aspekt gospodarki Naddniestrza szczegółowo został opisany w pracy: M. Kosienkowski, *Naddniestrzańska Republika Mołdawska. Determinanty przetrwania*, Toruń 2010.

⁴ *Правительство Приднестровской Молдавской Республики. Основные макроэкономические показатели 2017-2023 годов*, <https://government.gospmr.org/osnovnye-makroekonomicheskie-pokazateli/osnovnye-makroekonomicheskie-pokazateli-2016-2021-godov/> (5 VIII 2024).

⁵ *Статистический Ежегодник*, 2020, <http://mer.gospmr.org> (5 VIII 2024).

w porównaniu z rokiem 2019, wzroście bezrobocia o 20,2%, inflacji cen detalicznych o 3,06%, deflacji cen hurtowych o 0,04%, oraz zwiększeniu średniego wynagrodzenia o 5,4%, a mianowicie do poziomu 4 858 „rubli naddniestrzańskich” (ok. 1 216 PLN). Najbardziej ucierpiałły sektory gastronomii i usług, osiągając odpowiednio prawie o 30% i 15% mniejsze przychody niż w 2019 r. Eksport zmniejszył się o 3,6%, a import o 12,3%. Jak donoszą media Republiki Mołdawii, informacje dotyczące budżetu Naddniestrza nie są oficjalnie publikowane w całości. Niemniej jednak „władze” regionu podały do wiadomości, że w 2020 r. dochody budżetowe wyniosły ok. 1,93 mld (ok. 484 mln PLN), wydatki 4,14 mld (w przybliżeniu 1,03 mld PLN), przy deficycie na poziomie 2,21 mld „rubli naddniestrzańskich” (blisko 553 mln PLN). Na 2020 r. pierwotnie zaplanowano dochody budżetowe na 1,833 mld (ok. 458 mln PLN), a wydatki na 3,537 mld „rubli naddniestrzańskich” (prawie 885 mln PLN)⁶. Dane „urzędu statystycznego” Naddniestrza, mówiące o stanie gospodarki za 2021 r.⁷, pokazują, że doszło do poprawy wskaźników makroekonomicznych regionu. Wartość produkcji przemysłowej osiągnęła 17,9 mld „rubli naddniestrzańskich” (ok. 4,5 mld PLN), co oznacza wynik o 35,2% wyższy niż w roku 2020. Handel detaliczny, obejmujący sprzedaż towarów o wartości 9 mld „rubli naddniestrzańskich” (prawie 2,3 mld PLN), osiągnął wzrost roczny na poziomie 14,5%. Rynek usług wygenerował 2,25 mld „rubli naddniestrzańskich” (blisko 0,58 mld PLN), co oznacza wzrost o 15,5%. Obroty gastronomii wzrosły o 37,2%, do wartości 0,28 mld „rubli naddniestrzańskich” (0,07 mld PLN). Przedsiębiorstwa regionu wyeksportowały towary i usługi o łącznej wartości 938,7 mld USD. To oznacza wzrost przychodów o 48,3% w porównaniu z rokiem 2020. Jednocześnie do Naddniestrza sprowadzono towary i usługi warte 1,64 mld USD. Na tym obszarze roczny wzrost osiągnął wynik 56,4%. Średnie wynagrodzenie wzrosło o 10,1%, do kwoty 5 362 „rubli naddniestrzańskich” (1 340 PLN). Jednocześnie bezrobocie spadło o 46,5%, osiągając liczbę 1 535 osób. Inflacja wyniosła 4,1%.

W eksporcie regionu dominowały metale i wyroby metalowe, dając 432,2 mln USD przychodów ze sprzedaży, a dzięki sprzyjającej sytuacji na rynkach światowych wynik ten wzrósł o 88%. W imporcie Naddniestrza głównymi pozycjami pozostały surowce energetyczne i paliwowe o łącznej wartości 676,3 mln USD, przy czym ich zużycie w regionie wzrosło o 98%. Wśród produktów energetycznych dominuje rosyjski gaz ziemny, za który Naddniestrze nie płaci od 2009 r., przeznaczając przychody z jego sprzedaży na zasilenie regionalnego budżetu. Największym partnerem handlowym Naddniestrza pozostaje Rosja, z którą

⁶ *Eurodeputat: Anticipatele sunt unica soluție pentru criza din R. Moldova*, 14 IV 2021, <https://stiri.md/article/politica/eurodeputat-anticipatele-sunt-unica-solutie-pentru-crisa-din-r-moldova> (5 VIII 2024).

⁷ *Статистический Ежегодник, 2020; Статистический Ежегодник, 2021*, <http://mer.gospmr.org> (5 VIII 2024).

obroty sięgają 825,1 mln USD, co oznacza wzrost o 74% w ciągu roku. Eksport do Rosji wzrósł o 24% do 86,7 mln USD, a import z Rosji o 87% do 738,3 mln USD. Naddniestrzańscy statystycy nazywają Republikę Mołdawii drugim co do wielkości partnerem regionu, który jest głównym konsumentem produkowanej w Naddniestrzu energii elektrycznej, a także pozostałych naddniestrzańskich materiałów o ówczesnej łącznej wartości 479 mln USD, co oznacza wzrost o 10%. Trzecie miejsce zajęła Ukraina z obrotem 332,2 mln USD, co oznacza wzrost na poziomie 44%.

Oдноśnie kolejnych lat dostęp do szczegółowych danych jest ograniczony, a źródła medialne podają różniące się wyniki, które łączy przekaz o tym, że gospodarka regionu naddniestrzańskiego przechodzi przez trudny okres⁸. Główną tego przyczyną było ograniczenie produkcji przemysłowej, która odpowiada za nieco ponad 3/4 gospodarki separatystycznego regionu. Do tego należy doliczyć zmniejszone dostawy gazu z Rosji oraz przerwy w produkcji energii elektrycznej i sprzedaży na obszar kontrolowany przez władze w Kiszyniowie. Gospodarka Naddniestrza od zawsze charakteryzowała się niską konsumpcją. Płace, ale także i ceny detaliczne na lokalne wyroby, są tam o połowę niższe niż na prawym brzegu Dniestru. Po szybkim ożywieniu produkcji przemysłowej w okresie post pandemicznym, gdy wzrost w 2021 r. względem 2020 wyniósł 30%, głównie dzięki wzrostowi popytu na wyroby hutnicze, przemysł wszedł w fazę recesji. W I kwartale 2022 r. produkcja przemysłowa, po uwzględnieniu inflacji, spadła o 7%. Głównym powodem tej sytuacji było zerwanie łańcuchów dostaw, do którego doszło ze względu na wojnę na Ukrainie, co szczególnie dotknęło sektory uzależnione od importu surowców lub zorientowane na eksport: metalurgia, która zmniejszyła sprzedaż o 18,4% i przemysł lekki, który sprzedał za granicę o 16,3% mniej niż w analogicznym okresie 2021 r. Działalność inwestycyjna w regionie zawsze charakteryzowała się dużą zmiennością, co odzwierciedla wysoki poziom niepewności i podatności gospodarki na wstrząsy. Aktywność inwestorów wzrosła o 21,7% w 2021 r., podczas gdy w 2020 r. nastąpił jej spadek o 20,8% (wyniki podane w porównaniu do lat poprzedzających). Kolejnym istotnym czynnikiem ograniczania inwestycji w latach 2022-2023 były oszczędności środków budżetowych wprowadzone pod presją kryzysu energetycznego i gospodarczego. Z wyłączeniem niżej opisanego sektora kryptowalut, w Naddniestrzu praktycznie nie istnieją bezpośrednie inwestycje zagraniczne. Miejscowe „władze” kuszą potencjalnych inwestorów otwartością na wszelkie propozycje, przywilejami podatkowymi i statusem Naddniestrza, który dla Unii Europejskiej (UE) jest częścią Republiki Mołdawii, zaś dla Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej podmiotem

⁸ 3. Дубаева, *Экономика Приднестровья в 2022 году рухнула примерно на 14,7%*, 9 VII 2023, <https://nokta.md/ekonomika-pridnestrovy-a-v-2022-godu-ruhnula-primer-no-na-14-7/> (5 VIII 2024).

o statusie uprzywilejowanego partnera. Jednak czynnikiem odstrasającym jest brak jakichkolwiek gwarancji bezstronności „naddniestrzańskiego wymiaru sprawiedliwości”. W tym kontekście, z polskiego punktu widzenia, interesujący jest fakt, iż – jak podały media Republiki Mołdawii – polscy przedsiębiorcy z branży obróbki stali zarejestrowali w Tyraspolu przedsiębiorstwo OOO Dniestr Steel, które ma przerabiać stal⁹.

Naddniestrze utrzymuje deficyt handlowy, który jest pokrywany głównie przez bezpośrednie wsparcie finansowe oraz subsydia energetyczne ze strony Federacji Rosyjskiej (FR). Prognozy wskazują co prawda na kontynuację tego trendu, jednak dalsze finansowanie będzie zależne od rozwoju sytuacji w regionie. Inne zagrożenia dla handlu zagranicznego wiążą się z zaprzestaniem dostaw energii elektrycznej na prawy brzeg Dniestru, na który przypada ponad jedna czwarta całego „eksportu” nieuznawanego państwa. W 2022 r. obroty handlu zagranicznego Naddniestrza wyniosły 3,22 mld USD, czyli zasadniczo więcej niż rok wcześniej, kiedy to odnotowano wynik 2,58 mld USD. Nie było to jednak wcale spowodowane eksportem, który spadł o ponad 200 mln USD, do poziomu 738 mln USD, ale importem, którego wartość wzrosła z 1,65 do 2,48 mld USD. Głównymi przyczynami spadku eksportu były przerwy w pracy Mołdawskich Zakładów Metalurgicznych w Rybnicy w okresie II-IV 2022 r., jesienny kryzys gazowy oraz ograniczenie produkcji energii elektrycznej przez elektrownię MGRES w XI 2022 r. W tym kontekście należy wspomnieć o dwóch przypadkach niemal całkowitego braku prądu w Republice Mołdawii, co miało miejsce w dniach 15 oraz 23 XI 2022 r. Jak donoszą media sytuacja ta była następstwem rozłączenia połączonych sieci energetycznych Republiki Mołdawii, Ukrainy i Rumunii, do którego doszło po rosyjskim bombardowaniu ukraińskiej infrastruktury energetycznej¹⁰. Eksport metali i wyrobów metalowych spadł w 2022 r. z 432,2 mln USD do 244,2 mln USD, czyli o 44,5%. Głównymi odbiorcami naddniestrzańskich towarów były Republika Mołdawii (301,2 mln USD) i kraje UE (261,6 mln USD), na które przypadało ponad 76% eksportu z regionu. Ponadto ok. 2 400 naddniestrzańskich firm zarejestrowało się w jurysdykcji władz prawego brzegu Dniestru w celu

⁹ *Партнёрство с перспективой. Благодаря польскому инвестору приднестровский металлургический увеличивает объёмы производства*, 16 X 2019, <https://novostipmr.com/ru/news/19-10-16/partnyorstvo-s-perspektivoy-blagodarya-polskomu-investoru> (6 VIII 2024).

¹⁰ *Е. Чебан, Молдова перестала получать электроэнергию из Румынии. Об этом свидетельствуют онлайн данные на сайте оператора энергосети Moldselectrica*, 15 XI 2022, <https://newsmaker.md/rus/novosti/moldova-perestala-poluchat-elektroenergiju-iz-rumynii/> (5 VIII 2024); *В Молдавии восстановили подачу электроэнергии*, 23 XI 2022, <https://www.interfax.ru/world/873894> (5 VIII 2024); *С. Сарджвеладзе, В Молдове и Приднестровье сообщили о масштабном отключении электроэнергии. Санду обвинила в этом Россию*, 23 XI 2022, <https://rtvi.com/news/v-moldove-i-pridnestrove-soobshhili-o-masshtabnom-otklyuchenii-elektroenergii-sandu-obvinila-v-etom-rossiyu/> (5 VIII 2024).

skorzystania z możliwości prowadzenia handlu z Unią w ramach umowy o strefie wolnego handlu DCFTA¹¹. W ich przypadku niski koszt produkcji często jest elementem budowania przewagi konkurencyjnej. W 2021 r. eksport do UE stanowił 57,2%, w porównaniu z 56,6% w 2020 r. Z jej obszaru celnego pochodzi także najwięcej towarów przywożonych do regionu (42%). Biuro Polityki Reintegracyjnej mołdawskiego rządu podało, że 1 754 spośród wszystkich przedsiębiorców działających po lewej stronie Dniestru było zarejestrowanych tymczasowo, a pozostali na stałe. Według mołdawskiej Państwowej Służby Podatkowej do 15 XII 2021 r. w systemach informatycznych Republiki Mołdawii zarejestrowanych zostało 39 ważnych patentów obywateli mieszkających na lewym brzegu Dniestru. „Patent” to rodzaj przywileju podatkowego dla niektórych przedsiębiorców, pozwalający zachować sprzedawcy uzyskany od klienta podatek od towarów i usług. Większość patentów dotyczyła handlu detalicznego, usług fryzjerskich i kosmetycznych oraz innych form mikro- i małych przedsiębiorstw. Pozytywne podejście i zapewnienie bodźców przez rząd w Kiszyniowie, wraz z koncesjami udzielonymi przez UE, zachęciło większą liczbę podmiotów gospodarczych w regionie naddniestrzańskim do legalnej rejestracji. Poza tym naddniestrzańscy przedsiębiorcy korzystają z wielu tematycznych szkoleń, programów pomocowych i informacyjnych zapewnianych przez władze Republiki Mołdawii i partnerów zagranicznych, co pomogło zintegrować się we wspólnym obszarze handlowym i gospodarczym. Eksport do Rosji w tym samym okresie spadł o 6% do poziomu 81,5 mln USD. Jeśli chodzi o import, to zmianę wywołał gwałtowny wzrost cen węglowodorów. Z tego powodu ujemne saldo handlu zagranicznego również wzrosło z 708 mln USD w 2021 r. do 1,744 mld USD w 2022 r.¹²

Jeszcze trudniej dotrzeć do szczegółowych danych za lata 2023 i 2024. Tu należy posiłkować się doniesieniami medialnymi, które ze względu na fragmentaryczny charakter nie są w stanie oddać całościowego obrazu naddniestrzańskiej gospodarki. Poszczególne publikacje mówią o stabilizacji inflacji¹³ za rok 2023. Ze względu na uszczelnienie granicy separatystycznego regionu z Ukrainą, zwiększyła się liczba towarów wwożonych do Naddniestrza przez obszar kontrolowany przez konstytucyjne władze Republiki Mołdawii, co zwiększyło możliwości kontroli nad importem na lewy brzeg Dniestru. Jak podają media, w I kwartale 2024 r. wpłaty celne do budżetu naddniestrzańskiego regionu spadły o prawie 25 mln „rubli naddniestrzańskich” (1,28 mln EUR). Oznacza to spadek o 12%.

¹¹ *Over half of exports from Transnistrian region go to EU*, 5 I 2022, https://www.ipn.md/en/over-half-of-exports-from-transnistrian-region-go-to-eu-7966_1086988.html (5 VIII 2024).

¹² *Pridnestrovian exports decreased by \$200 million in 2022*, 17 I 2023, <https://novostipmr.com/ru/news/23-01-17/pridnestrovskiy-eksport-v-2022-godu-sokratilsya-na-200-millionov> (5 VIII 2024).

¹³ *Transnistria's 2023 Inflation Rate Is 4.2%*, 18 I 2024, <https://www.infotag.md/rebellion-en/313267/> (5 VIII 2024).

Największe wpłaty wpłynęły od firm: Sheriff (26%), TiroilTrade (10%), Hitek (5%), Rostan Plus i Grando Invest Group (po 2%)¹⁴. W III 2024 r. Bank Centralny Naddniestrza poinformował o likwidacji Banku Rozwoju Rolnictwa, który powstał w 2011 r. w celu wspierania rozwoju kompleksu rolno-przemysłowego i obszarów wiejskich oraz zaspokojenia potrzeb producentów rolnych w zakresie usług bankowych. Kwota zadłużenia banku, w większości przeterminowanego, wzrosła do 34 mln „rubli naddniestrzańskich” (ok. 8,5 mln PLN). Aktywa przejął Sberbank¹⁵.

Naddniestrzański „urząd statystyczny” podaje, że na dzień 1 VI 2024 r. w tzw. Naddniestrzańskiej Republice Mołdawii: mieszka 452,8 tys. ludzi; „PKB” w cenach bieżących w okresie I-III 2024 r. osiągnął wartość 4,41 mld „rubli naddniestrzańskich” (ok. 1,1 mld PLN), co oznacza wzrost o 5,5% w stosunku do analogicznego okresu roku poprzedniego; indeks cen detalicznych w VI 2024 r. wzrósł o 1,96% w porównaniu z VI 2023 r.; poziom bezrobocia wynosi 1,68%; zaś średnie miesięczne wynagrodzenie osiągnęło poziom 6 649 „rubli naddniestrzańskich” (ok. 1 662 PLN)¹⁶.

Moldovagaz

Moldovagaz to spółka akcyjna prawa mołdawskiego z siedzibą w Kiszyniowie¹⁷. Posiada pozycję dominującą na mołdawskim rynku gazu, choć opisane w dalszej części artykułu działania rządu w Kiszyniowie systematycznie ją osłabiają. Zakres działalności holdingu obejmuje: transport gazu, za który odpowiadają spółki SRL Moldovatransgaz (na prawym brzegu) i OOO Tiraspoltransgaz (w regionie Naddniestrza); lokalną sprzedaż i obsługę odbiorców poprzez sieć 18 spółek dystrybucyjnych, z czego 6 w Naddniestrzu, obejmujących łącznie do 690 tys. odbiorców¹⁸. Gazprom *de facto* jest większościowym akcjonariuszem (63,44% akcji), gdyż objął 50% akcji spółki, a dodatkowo jako powiernik „rządu” separatystycznego Naddniestrza realizuje uprawnienia z 13,44% akcji. Rząd Republiki Mołdawii ma prawa wynikające z pakietu 35,33% akcji. Akcjonariuszami

¹⁴ *Таможенные платежи в бюджет Приднестровья снизились на 25 млн. рублей*, 18 IV 2024, <https://www.infotag.md/rebellion/315411/> (5 VIII 2024).

¹⁵ *Приднестровский „Банк сельскохозяйственного развития” ликвидирован окончательно*, 18 IV 2024, https://www.infotag.md/m9_finances/314583/ (5 VIII 2024).

¹⁶ Dane aktualne w chwili złożenia tekstu: *Министерство экономического развития Приднестровской Молдавской Республики. Краткие методологические пояснения*, 18 IV 2024, <https://mer.gospmr.org/deyatelnost/gosudarstvennaya-služba-statistiki-gosstat.html> (5 VIII 2024).

¹⁷ *Moldovagaz*, <https://www.moldovagaz.md> (7 VII 2022).

¹⁸ *Moldovagaz. Структура*, <https://www.moldovagaz.md/rus/o-kompanii/struktura> (8 VII 2022).

pozostałych 1,23% są osoby fizyczne lub prawne¹⁹. Majątek spółki akcyjnej Moldovagaz jest podzielony geograficznie na osobne grupy spółek z prawobrzeżnej Mołdawii i Naddniestrza, zajmujące się dystrybucją i handlem gazem. Razem to 20 podmiotów zależnych. Schemat grupy kapitałowej dostępny jest na oficjalnej stronie spółki²⁰. Jednocześnie media mołdawskie podały, że Vadim Ceban, prezes zarządu Moldovagaz²¹ planuje konsolidację aktywów w jeden podmiot²². Nie są znane dalsze szczegóły tego procesu. M.in. nie jest jasne czy konsolidacja nastąpi tylko w prawobrzeżnej Mołdawii, czy także w Naddniestrzu, jak również jak miałyby wyglądać scalenie holdingu w jeden podmiot i jak rozliczać należności naliczane osobno w mołdawskich lejach oraz „naddniestrzańskich rublach”. Ponadto, w jaki sposób odprowadzać podatki do „administracji” fiskalnych i którą stawkę podatku od towarów i usług stosować.

Od lat trwa również spór w sprawie rozliczenia opłat za gaz, który Moldovagaz kupuje od Gazpromu. „Władze” w Tyraspolu pomimo korzystania z gazu, z którego wytwarzana jest m.in. energia elektryczna, następnie sprzedawana na prawy brzeg, nigdy nie regulowały należności. W 2023 r. rząd Republiki Mołdawii zlecił audyt historycznego długu. Na podstawie raportu, który opublikowano po zakończeniu badania, władze w Kiszyniowie zaproponowały zapłatę 8,6 mln USD. Gazprom odrzucił propozycję, a prezes Moldovagaz podważył zasadność i legalność audytu²³.

Republika Mołdawii w V 2009 r. przystąpiła do Partnerstwa Wschodniego, zaś rok później do Wspólnoty Energetycznej z UE. W VI 2014 r. podpisała także umowę stowarzyszeniową z Unią. W konsekwencji, ówczesny rząd w Kiszyniowie przyjął za swój priorytet stworzenie do 2020 r. konkurencyjnego i wydajnego

¹⁹ W. Rodkiewicz, *Mołdawia sygnalizuje możliwość wycofania się z implementacji III pakietu energetycznego*, 11 VII 2012, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-07-11/moldawia-sygnalizuje-mozliwosc-wycofania-sie-z-implementacji-iii> (5 VIII 2024).

²⁰ АО „Молдовагаз” *финансовая отчетность по статусу 31 декабря 2018 года подготовлено в соответствии с Национальными стандартами бухгалтерского учёта*, https://www.moldovagaz.md/pic/uploaded/docs/financial_report_2018.pdf?v=2 (7 VII 2022).

²¹ *Органы управления*, <https://www.moldovagaz.md/rus/o-kompanii/organy-upravleniya> (7 VII 2022).

²² *Enterprises affiliated to SA „Moldovagaz” to be reorganized*, 10 I 2020, https://www.ipn.md/en/enterprises-affiliated-to-sa-moldovagaz-to-be-reorganized-7966_1070709.html (6 VIII 2024).

²³ *Moldova puts its debt to Gazprom at \$8.6 million, Russian firm disagrees*, 7 IX 2023, <https://www.reuters.com/business/energy/moldova-puts-its-debt-gazprom-86-mln-russian-firm-disagrees-2023-09-06/> (6 VIII 2024); *По итогам аудита Молдова готова выплатить „Газпрому” \$8,6 млн вместо более чем \$700 млн*, 6 IX 2023, <https://tv8.md/ru/2023/09/06/po-itogam-audita-moldova-gotova-viplatit-gazpromu-8-6-mln-vmesto-bolee-chem-700-mln/238754> (6 VIII 2024); *Moldova To Propose \$8.6 Million Payment To Gazprom To Settle Debt That Moscow Says Exceeds \$700 Million*, 6 IX 2023, <https://www.rferl.org/a/moldova-gazprom-debt-russia-8-6-million-700-million/32581331.html> (6 VIII 2023).

sektora energetycznego, który zapewni konsumentom wysokiej jakości zasoby energii na przystępnych i niezawodnych warunkach. Ten cel ma być zrealizowany przez wdrożenie nowego modelu rynku energii w oparciu o bezpieczeństwo, konkurencyjność i liberalizację, zgodnie z postanowieniami Traktatu o Wspólnocie Energetycznej, poprzez integrację rynku Republiki Mołdawii z europejskim rynkiem energii oraz rozwój połączeń transportowych zasobów energetycznych²⁴. Dywersyfikacji dostaw gazu na rynek mołdawski służy połączenie międzysystemowe z Rumunią. W tym celu wybudowano gazociąg łączący Jassy, Ungheni i Kiszyniów pozwalający na transport 1,5 mld m³ gazu rocznie, sfinansowany w części ze środków UE²⁵. Rząd Republiki Mołdawii otrzymał 92 mln EUR od Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju, Europejskiego Banku Inwestycyjnego oraz Komisji Europejskiej na jego realizację. Suma ta stanowi ponad 80% kosztów budowy nowego gazociągu, wycenianego na 113 mln EUR. Podmiotem realizującym inwestycję jest VestMoldTransGaz²⁶, w którym prawo głosu z 75% akcji wykonuje Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, a z 25% rumuński Transgaz²⁷. Ponadto, istnieje możliwość transferu błękitnego paliwa z terytorium Ukrainy²⁸. Władze w Kiszyniowie dysponują także rezerwą zgromadzoną w podziemnych zbiornikach gazowych w miejscowości Bogorodczany na Ukrainie.

Krajowa Agencja Regulacji Energetyki Republiki Mołdawii zatwierdziła 5 IX 2023 r. umowę, zgodnie z którą MoldovaTransGaz (spółka zależna od MoldovaGaz) ma przekazać zarządzanie systemem transportu gazu na rzecz VestMoldTransGaz na okres pięciu lat²⁹. Jest to jeden z elementów realizacji Trzeciego Pakietu Energetycznego Traktatu o Wspólnocie Energetycznej, który zakłada

²⁴ K. Całus, *Mołdawskie starania o zwiększenie bezpieczeństwa gazowego*, 4 I 2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-01-04/moldawskie-starania-o-zwiekszenie-bezpieczenstwa-gazowego> (6 VIII 2024); T. Dąborowski, M. Szpala, *Trzeci pakiet energetyczny w państwach bałkańskich, Mołdawii i na Ukrainie od 2015 roku*, 12 X 2011, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-10-12/trzeci-pakiet-energetyczny-w-panstwach-balkanskich-moldawii-i-na> (6 VIII 2024); K. Całus, *Interkonektor sposobem na niezależność od Rosji? Mołdawskie próby dywersyfikacji dostaw gazu*, 11 X 2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2013-10-11/interkonektor-sposobem-na-niezaleznosc-od-rosji-moldawskie> (6 VIII 2024).

²⁵ *Mołdawia podpisała z Rumunią umowę na dostawy gazu*, 20 IX 2022, <https://www.wnp.pl/gazownictwo/moldawia-podpisala-z-rumunia-umowe-na-dostawy-gazu,330018.html> (6 VIII 2024); *Ungheni-Chisinau Natural Gas Pipeline*, <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/ungheni-chisinau-natural-gas-pipeline> (6 VIII 2024).

²⁶ *Vestmoldtransgaz*, <https://www.vmtg.md> (20 VII 2022).

²⁷ *Transgaz*, <https://www.transgaz.ro> (20 VII 2022).

²⁸ *Молдова готова купляти реверсний газ в Україні*, 25 VII 2019, <https://expro.com.ua/novini/moldova-gotova-kuplyati-reversniy-gaz-v-ukrani> (6 VIII 2024).

²⁹ *Contractul semnat între SRL „Moldovatrangaz” și SRL „Vestmoldtransgaz” a fost prezentat ANRE pentru aprobare*, 5 IX 2023, <https://anre.md/contractul-semnat-intre-srl-moldovatrangaz-si-srl-vestmoldtransgaz-a-fost-prezentat-anre-pentru-aprobare-3-728> (6 VIII 2024).

rozdzielenie własności sprzedawcy i dystrybutora gazu. Moldovagaz ponownie jednak zakwestionował legalność działań władz Republiki Mołdawii³⁰.

W tym kontekście dość interesujący jest fakt, iż pierwszy zakup błękitnego paliwa w historii Republiki Mołdawii nastąpił z Polski. W dniu 26 X 2021 r. znakomita większość mołdawskich mediów Republiki Mołdawii cytowała następującej treści komunikat rządu w Kiszyniowie o zakupie gazu z naszego kraju:

Rząd Republiki Mołdawii informuje, że dziś, 25 X 2021 r., została podpisana umowa na próbny zakup miliona metrów sześciennych gazu ziemnego między państwową spółką Energocom, a polską spółką PGNiG. Jest to pierwszy w historii naszego państwa zakup gazu ze źródeł alternatywnych. W odpowiedzi na ogłoszony przetarg Energocom otrzymał siedem ofert. Zakup próbny ma na celu zbadanie możliwości importu gazu z alternatywnych źródeł i zrównoważenie niskiego ciśnienia w systemie dostaw gazu ziemnego. Rząd prowadzi negocjacje z Federacją Rosyjską i Gazpromem w sprawie podpisania długoterminowej umowy na dostawy gazu ziemnego. W warunkach zmniejszenia ciśnienia w krajowej sieci dystrybucyjnej zakup ze źródeł alternatywnych pozwala na utrzymanie dostaw gazu ziemnego do odbiorców. Taryfa płacona przez obywateli za gaz ziemny pozostaje bez zmian.

Relacje medialne dotyczące tej transakcji miały charakter pozytywny. Podkreślono fakt, że jest to pierwszy w historii zakup gazu ze źródeł alternatywnych. Negatywnych wzmianek nie odnotowano nawet w mediach kontrolowanych przez opozycyjne, prorosyjskie siły³¹. Gaz ziemny przez trzy dekady był jedynym

³⁰ Erëza Vela, *Secretariat welcomes landmark progress in the unbundling of Moldova's gas TSO*, 13 IX 2023, <https://www.energy-community.org/news/Energy-Community-News/2023/09/13.html> (6 VIII 2024); *Moldova completes formalities for leasing gas transmission system to Romanian operator*, 13 IX 2023, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/94533/> (6 VIII 2024); V. Nica, *Explainer. Ce înseamnă pentru piața gazelor preluarea sistemului de transport de către Vestmoldtransgaz*, 13 IX 2023, <https://moldova.europalibera.org/a/explainer-ce-inseamna-pentru-piata-gazelor-preluarea-sistemului-de-transport-de-catre-vestmoldtransgaz-/32598977.html> (6 VIII 2024).

³¹ *Ultima ora. Republica Moldova a facut prima achizitie de gaze naturale din surse alternative tariful achitat de cetateni nu se va schimba*, 25 X 2021, <https://protv.md/actualitate/ultima-ora-republica-moldova-a-facut-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative-tariful-achitat-de-cetateni-nu-se-va-schimba---2583311.html> (6 VIII 2024); *Prima achiziție de gaz din surse alternative din istoria RM: Energocom a procurat un milion de metri cubi de gaz din Polonia*, 25 X 2021, <https://www.jurnal.md/ro/news/3e76f8b5e15bbab7/republica-moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative.html> (6 VIII 2021); *Guvernul refuză să spună cu ce preț a cumpărat gaz de la compania poloneză PGNiG. Gavrilița: „E secret comercial”*, 25 X 2021, https://www.publika.md/guvernul-refuzasa-spuna-cu-ce-pret-a-cumparat-gaz-de-la-compania-poloneza-pgnig-gavrilita-e-secret-comercial_3113312.html (6 VIII 2024); *Guvernul de la Chișinău a achiziționat gaz din Polonia*, 25 X 2021, <https://moldova.europalibera.org/a/31528892.html> (6 VIII 2024); *Anunțul premierului: Moldova a efectuat prima achiziție de gaze naturale din surse alternative*, 25 X 2021, <https://tribuna.md/2021/10/25/premierului-moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de>

paliwem wykorzystywanym przez sektor elektroenergetyczny w Republice Mołdawii. W związku z rosyjskimi atakami raketowymi na Ukrainę oraz oświadczeniami wydawanymi przez Gazprom, w których ogłaszano możliwość wstrzymania

-gaze-naturale-din-surse-alternative (6 VIII 2024); *Live. Conferință de presă susținută de ministrul Infrastructurii și Dezvoltării Regionale, Andrei Spînu*, 25 X 2021, <https://politics.md/live-conferinta-de-presa-sustinuta-de-ministrul-infrastructurii-si-dezvoltarii-regionale-andrei-spinu> (6 VIII 2024); *Energocom a semnat un contract cu o companie poloneză privind livrarea a un milion de metri cubi de gaze naturale*, 25 X 2021, <https://www.zdg.md/stiri/stiri-sociale/energocom-a-semnat-un-contract-cu-o-companie-poloneza-privind-livrarea-a-un-milion-de-metri-cubi-de-gaze-naturale> (6 VIII 2021); *Moldova a realizat prima achiziție de un milion de metri cubi de gaze naturale de la compania poloneză PGNiG*, 25 X 2021, <https://diez.md/2021/10/25/moldova-a-realizat-prima-achizitie-de-un-milion-de-metri-cubi-de-gaze-naturale-de-la-compania-poloneza-pgnig> (6 VIII 2024); *Republica Moldova a efectuat prima achiziție de gaze naturale din surse alternative*, 25 X 2021, <https://www.moldpres.md/news/2021/10/25/21008014> (6 VIII 2024); *Energocom a semnat un contract, pentru o achiziție de probă, de un milion de metri cubi de gaze naturale, cu o companie poloneză*, 25 X 2021, <https://tv8.md/2021/10/25/energocom-a-semnat-un-contract-pentru-o-achizitie-de-proba-de-un-milion-de-metri-cubi-de-gaze-naturale-cu-o-companie-poloneza> (6 VIII 2024); *Ultima oră! Republica Moldova a efectuat prima achiziție de gaze naturale din surse alternative de la o companie poloneza*, 25 X 2021, <https://www.glasul.md/ultima-ora-republica-moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative-de-la-o-companie-poloneza> (6 VIII 2021); M. Sorokovsky, *Republica Moldova a semnat un contract cu Polonia. Prima achiziție de gaz din surse alternative din istoria țării*, 25 X 2021, <https://realitatea.md/republica-moldova-a-semnat-un-contract-cu-polonia-prima-achizitie-de-gaz-din-surse-alternative-din-istoria-tarii> (6 VIII 2024); *Gavrilița declară că gazele cumpărate din Polonia costă în jur de o mie de dolari mia de metri cubi*, 25 X 2021, <https://deschide.md/ro/stiri/economic/94229/Gavrilița-declară-că-gazele-cumpărate-din-Polonia-costă-în-jur-de-o-mie-de-dolari-mia-de-metri-cubi.htm> (6 VIII 2024); R. *Moldova a efectuat prima achiziție de gaze naturale din surse alternative*, 25 X 2021, <https://radiochisinau.md/r-moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative---145266.html> (6 VIII 2024); *Guvernul anunță prima achiziție de gaze naturale din surse alternative: un milion de metri cubi*, 25 X 2021, <https://cotidianul.md/2021/10/25/guvernul-anunta-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative-un-milion-de-metri-cubi> (6 VIII 2024); *Oficial: Moldova a efectuat prima achiziție de gaz din surse alternative*, 25 X 2021, <https://stiri.md/article/social/oficial-moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaz-din-surse-alternative> (6 VIII 2024); *Ultima ora. Republica Moldova a efectuat prima achiziție de gaze naturale din surse alternative*, 25 X 2021, <http://tvr moldova.md/actualitate/ultima-ora-republica-moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative> (6 VIII 2024); V. Rusu, *Moldova a efectuat prima achiziție de gaze naturale din surse alternative*, 25 X 2021, <https://newsmaker.md/ro/moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative> (6 VIII 2021); A. Baci, *Moldova a cumpărat un milion de metri cubi de gaze naturale de la compania poloneză PGNiG*, 25 X 2021, <https://agora.md/stiri/94681/moldova-a-cumparat-un-milion-de-metri-cubi-de-gaze-naturale-de-la-compania-poloneza-pgnig> (6 VIII 2021); *Moldova a efectuat prima achiziție de gaze naturale din surse alternative, anunță Spînu*, 25 X 2021, <https://n4.md/moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative-anunta-spanu> (6 VIII 2021); *Moldova a făcut prima achiziție de gaze din surse alternative din istoria sa*, 26 X 2021, https://www.ipn.md/ro/moldova-a-facut-prima-achizitie-de-gaze-din-surse-7966_1085287.html (6 VIII 2024).

dostaw gazu ziemnego do Republiki Mołdawii, rząd w Kiszyniowie, przy wsparciu przedsiębiorstwa państwowego Energocom, dokonał dywersyfikacji dostaw energii elektrycznej pozyskując ją nie tylko ze znajdującej się na obszarze separatystycznego Naddniestrza elektrowni MGRES, ale także z Rumunii i Ukrainy oraz samodzielnie wytwarzając ok. 20% na kontrolowanym przez siebie obszarze. Podobnie zdywersyfikowano dostawy gazu ziemnego, kupując go z Rumunii oraz z Azerbejdżanu i importując go za pomocą gazociągu Grecja-Bułgaria (ICGB), i dalej poprzez gazociąg Jassy-Kiszyniów. Ponadto w Rumunii zakupiono zapas oleju opałowego, który miał być przeznaczony na użytek elektrociepłowni, zaspokajając tym samym zapotrzebowanie ludności na energię elektryczną i ciepło. Działania te zmniejszyły możliwości generowania przychodów dla naddniestrzańskiej „administracji” ze sprzedaży nośników energii, jak też wywierania wpływu na decyzje podejmowane przez rząd w Kiszyniowie.

Sheriff

Wymiana dóbr i usług na lewym brzegu Dniestru pozornie nie różni się od modelu znanego z innych części świata. Istnieją tam producenci, pośrednicy, eksporterzy i importerzy oraz sektor usług. Większość zarejestrowanych w regionie przedsiębiorstw należy do holdingu Sheriff³², którego właścicielami są Wiktor Guszan³³ i Ilija Kazmały. Na jego działalność składają się: firmy budowlane budujące i utrzymujące budynki prywatne i należąca do „administracji” infrastrukturę „państwa”; naddniestrzańska firma telekomunikacyjna Interdnestrcom³⁴ (m.in. telefonia komórkowa w standardzie CDMA2000); sklepy spożywcze i supermarkety Sheriff, w których oferta polskich towarów jest zdecydowanie szersza niż w pozostałych supermarketach Republiki Mołdawii; piekarnie; restauracje; gazety; stacja telewizyjna; salony samochodowe i stacje napraw; stacje benzynowe; fabryka alkoholu Kvint³⁵; szwalnia Tirotex³⁶; producent kawioru i przetworów rybnych AquaTir³⁷ oraz agencja reklamowa. Ocenia się, że co najmniej 80% naddniestrzańskiej gospodarki kontroluje Sheriff, co stanowi powód, dla którego do dziś nie wprowadzono w regionie podatku od towarów i usług. Nie są dostępne jednak żadne oficjalne statystyki ani raporty księgowe bądź wyniki kontroli skarbowych lub celnych, które udostępniłyby dane dotyczące obrotów, zysków czy faktycznej liczby pracowników, tak poszczególnych spółek holdingu, jak i całej grupy.

³² Sheriff, <https://sheriff.md> (20 IV 2021).

³³ Руководство, <https://sheriff.md/company/management> (20 IV 2021).

³⁴ Интерднестрком, <https://idc.md> (20 IV 2021).

³⁵ Kvint, <http://www.kvint.md> (20 VII 2022).

³⁶ Tirotex, <http://www.tirotex.com/?lang=en> (20 VII 2022).

³⁷ Aquatir, <https://www.aquatir.md> (20 VII 2022).

Przedsiębiorstwa z grupy Sheriff nastawione są na eksport. Spółka AquaTir GmbH³⁸ zarejestrowana w Niemczech posiada magazyny kawioru i wyrobów mięsa z jesiota oraz białugi. Kvint i Tirotext sprzedają swoje towary głównie do krajów UE. Dostępne są one także w Polsce. W skład majątku grupy Sheriff wchodzi także klub piłkarski FC Sheriff Tiraspol. Wieloletni mistrz Republiki Mołdawii dysponuje nowoczesnym kompleksem sportowym, składającym się z dwóch stadionów, położonych na wjeździe do Tyraspola. Prezesem klubu piłkarskiego jest Wiktor Guszan. Co ciekawe, na stronie internetowej klubu znajduje się jego jedyne oficjalne zdjęcie³⁹. Trzy lata temu FC Sheriff Tiraspol zagrał w grupowej fazie rozgrywek Ligi Mistrzów, m.in. pokonując 28 IX 2021 r. na wyjeździe Real Madryt.

MMZ i MGRES

Na północy separatystycznego obszaru, w miejscowości Rybnica, znajduje się huta stali. Oficjalna nazwa przedsiębiorstwa to Mołdawskie Zakłady Metalurgiczne w Rybnicy⁴⁰. Jednak nieformalnie używa się określenia MMZ. Oficjalnie przedsiębiorstwo stanowi własność „administracji” w Tyraspolu. MMZ – podobnie jak wyżej opisany Sheriff – swoją działalność skoncentrował na eksporcie. Odpowiednio do tego prowadzi on liczne zagraniczne przedstawicielstwa i biura handlowe, a także – pomijając lokalnych importerów – jest posiadaczem stosownych certyfikatów, pozwalających na sprzedaż wyrobów w większości państw Europy, obu Ameryk i wybranych krajów azjatyckich. Na południu działa zaś elektrownia Mołdawska GRES (inaczej: MGRES)⁴¹, należąca do Inter RAO JES Prom, narodowego rosyjskiego koncernu energetycznego. Elektrownia oparta na turbinach gazowych działa z obciążeniem ok. 17% mocy, pokrywając zapotrzebowanie na energię elektryczną całego obszaru Republiki Mołdawii⁴². Oba przedsiębiorstwa służą finansowaniu „budżetu” lewego brzegu Dniestru, jak i wywieraniu politycznego oraz ekonomicznego nacisku na rząd w Kiszyniowie⁴³.

³⁸ *Aquatir*, <https://caviar-aquatir.de> (20 VII 2022).

³⁹ *Happy Birthday, Victor Gushan!*, 9 IX 2019, <http://www.fc-sheriff.com/en/vse/happy-birthday-victor-gushan> (20 VII 2022).

⁴⁰ *Moldova Steel Works*, <https://www.aommz.com/en> (20 VII 2022).

⁴¹ *Молдавская ГРЭС*, <http://moldgres.com> (20 VII 2022).

⁴² *Ibidem*; *Kuchurgan (Moldavskaya) Power Station Moldova*, <http://globalenergyobservatory.org/geoid/43028> (20 VII 2022); *Moldavskaya GRES increased electricity production*, <https://stroyka.md/en/news/moldavskaya-gres-uvlechila-proizvodstvo-elektroenergii> (20 VII 2022); *Kuchurgan power station*, https://en.wikipedia.org/wiki/Kuchurgan_power_station (20 VII 2022).

⁴³ K. Całus, *Rosyjskie sankcje wobec Mołdawii. Niewielkie efekty, spory potencjał*, 6 XI 2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-11-06/rosyjskie-sankcje-wobec-moldawii-niewielkie-efekty-spory> (5 VIII 2024).

Przemysł i kryptowaluty

Rozpowszechniany przez lata w mediach wizerunek Naddniestrza jako raj dla przemysłowców ma swoje uzasadnienie. Do wybuchu wojny w 2022 r. kontrola nad działaniami „naddniestrzańskich służb granicznych i celnych”, tak ze strony ukraińskiej, jak i rządu w Kiszyniowie, nie była w stanie zmniejszyć ilości przede wszystkim papierosów, które przewożono przez region. W 2022 r. media pisały m.in. o udaremnieniu przemysłu 1,7 mln paczek papierosów, o wartości rynkowej w UE ok. 7 mln EUR, ze Zjednoczonych Emiratów Arabskich, przez Ukrainę, do Naddniestrza⁴⁴. Doniesienia mówią także o alkoholu oraz środkach odurzających i podnoszących wydolność psychofizyczną. Odnośnie tych ostatnich, w związku z zatrzymaniem mołdawskiego kuriera dyplomatycznego w drodze przez Ukrainę do Moskwy, pojawiły się opinie, że w Naddniestrzu produkuje się substancje podnoszące wyniki osiągnięte w zawodach sportowych⁴⁵.

Naddniestrze jako podmiot nieuznawany na arenie międzynarodowej nie jest stroną umów określających zasady dostarczania gazu do Republiki Mołdawii. Korzystając z tej sytuacji, „administracja” regionu nie reguluje zobowiązań za błękitne paliwo zużywane na kontrolowanym przez siebie obszarze. Stan ten doprowadził do tego, że gaz w Naddniestrzu jest od lat bezpłatny, co czyni energię elektryczną produkowaną z niego przez MGRES, na terenie kontrolowanym przez separatystów z Tyraspolu, jedną z najtańszych na świecie. Ten fakt przyciągnął inwestorów z Rosji i Chin, którzy rozpoczęli „wydobycie kryptowalut”, a w Tyraspolu w „Ministerstwie Finansów” stworzono „Departament ds. kryptowalut”. Jednym z inwestorów jest Igor Czajka, syn byłego prokuratora generalnego FR Jurija Czajki⁴⁶. Obecnie w Naddniestrzu nie istnieje giełda kryptowalut,

⁴⁴ OLAF aids Ukrainian customs in seizure of more than 34m contraband cigarettes, 9 VII 2020, https://anti-fraud.ec.europa.eu/media-corner/news/olaf-aids-ukrainian-customs-seizure-more-34m-contraband-cigarettes-2020-07-09_en (5 VIII 2024).

⁴⁵ Scandal diplomatic: Dodon rămâne fără Nețuța la Moscova! Chișinăul l-a rechemat acasă pe Ambasadorul Moldovei în Rusia, 13 II 2019, <https://telegaph.md/scandal-diplomatic-dodon-ramane-fara-neguta-la-moscova-chisinaul-l-a-rechemat-acasa-pe-ambasadorul-moldovei-in-rusia/> (5 VIII 2024); Detalii noi despre scandalul legat de anabolizantele gasite intr-un microbuz diplomatic inca o persoana a fost arestata iar andrei neguta audiat ca banuit de pccocs, 21 II 2020, https://protv.md/politic/detalii-noi-despre-scandalul-legat-de-anabolizantele-gasite-intr-un-microbuz-diplomatic-inca-o-pesoana-a-fost-arestata-iar-andrei-neguta-audiat-ca-banuit-de-pccocs---2551263.html#google_vignette (5 VIII 2024); Moldovan Envoy To Moscow Under Fire Over Drug-Smuggling Scandal, 9 XII 2020, <https://www.rferl.org/a/moldovan-envoy-to-moscow-under-fire-over-drug-smuggling-scandal/30992258.html> (5 VIII 2024).

⁴⁶ The Shady Cryptocurrency Boom on the Post-Soviet Frontier, 29 X 2019, <https://www.wired.com/story/cryptocurrency-boom-post-soviet-frontier> (5 VIII 2024); Russian gas supplies are keeping down electricity prices in breakaway Transnistria, making the rebel Moldovan region an attractive location for cryptomining, 12 II 2019, <https://balkaninsight.com/2019/02/12/with-cheap-energy-transnistria-taps-cryptocurrency-potential> (5 VIII 2024); M. Necsutu, *Russian*

nie ma „kryptobanku” ani nie jest prowadzona działalność NFT (ang. *non-fungible token*, rodzaj „cyfrowego certyfikatu autentyczności i własności przyznającego posiadaczowi NFT cyfrowy odpowiednik prawa własności intelektualnej”). Oznacza to, że obszar lewego brzegu Dniestru nie oferuje ani wysoko rozwiniętych rozwiązań technologicznych, ani wykształconego kierunkowo potencjału ludzkiego, które mogłyby zostać wykorzystane w technologii łańcucha bloków, a zapewnia jedynie dogodne warunki do wydobycia kryptowalut opartego na korzystnej cenie energii elektrycznej. Można pokusić się o stwierdzenie, że jest to jeden z niewielu na świecie obszarów swoistego „kryptorabunku”.

Separatyzm ekonomiczny

Naddniestrze ma swój „bank centralny”⁴⁷ oraz „rubla naddniestrzańskiego”, który nie jest akceptowany ani wymienialny poza obszarem lewego brzegu Dniestru. W przestrzeni publicznej często powtarzana jest opinia, że na obszarze Republiki Mołdawii i Ukrainy wręczą się korzyści w „rublach naddniestrzańskich”, które następnie w kantorach w Tyraspolu lub innych miastach regionu są wymieniane na inne waluty. W razie wpadki obwiniony broni się argumentem, że „rubel naddniestrzański”, jako że nie jest środkiem płatniczym, nie przynosi korzyści majątkowej i jego przyjęcie nie wypełnia znamion czynu zabronionego. Wartość jednego „rubla naddniestrzańskiego” to ok. 0,25 PLN. Co interesujące, w kantorach w Naddniestrzu za jednego „rubla naddniestrzańskiego” należy zapłacić około 1,15 MDL⁴⁸. Naddniestrze jako państwo nieuznawane jest objęte restrykcjami międzynarodowymi, m.in. przez odcięcie od systemu SWIFT. „Administracja” w Tyraspolu stworzyła swój własny system płatności elektronicznych Klever⁴⁹

Oligarch Eyes Bitcoin Farms in Breakaway Transnistria, 24 V 2018, <https://balkaninsight.com/2018/05/24/russian-investors-attracted-with-transnistria-s-minefarms-for-bitcoin-05-24-2018> (5 VIII 2024); L. Tassev, *Transnistria Welcomes Crypto Miners, Plans to Expand the Industry*, 18 XII 2018, <https://news.bitcoin.com/transnistria-welcomes-crypto-miners-plans-to-expand-the-industry> (5 VIII 2024); A. Livadari, *The Cryptorepublic of Transnistria. This is who controls the cryptocurrency business of the separatist region*, 10 IV 2019, <https://www.moldova.org/en/cryptorepublic-transnistria-controls-cryptocurrency-business-separatist-region> (5 VIII 2024); *State supported bitcoin mining in Transnistria*, <https://vimeo.com/275598589> (5 VIII 2024); *Current situation and future perspective of LNG in Moldova, The 2nd meeting of the Energy Panel under the Eastern Partnership 27 November 2018, Brussels, Belgium*, XI 2018, https://energy.ec.europa.eu/system/files/2018-11/moldova_-_lng_situation_0.pdf (7 VII 2022).

⁴⁷ *Pridnestrovian Republican Bank*, <https://www.cbpmr.net/content.php?id=1&lang=en> (6 VIII 2024).

⁴⁸ Wartość na dzień 6 VIII 2024 r.

⁴⁹ *Kapma „Kneep”*, <https://www.agroprombank.com/privateclients/klever> (6 VIII 2024).

i kart płatniczych Raduga⁵⁰, które – podobnie jak „rubel naddniestrzański” – nie działają poza separatystycznym obszarem. Ewentualne operacje realizowane na obszarze Naddniestrza w dokumentach bankowych opisywane są jako czynności banków rosyjskich dokonywane z terytorium FR. Można to uznać za dowód na współpracę banków naddniestrzańskich z bankami rosyjskimi, które przy wykorzystaniu systemów przekierowania sygnałów sieciowych omijają systemy geolokalizacji.

Spoiwem trzech wymienionych powyżej filarów gospodarki regionu naddniestrzańskiego: rynkowego, przemytu i wydobywania kryptowalut jest niewątpliwie układ osobowy łączący jego „administrację”, obrót gazem, prądem, produkcję stali, spieniężanie wydobytych kryptowalut i włodarzy Sheriffa. Holding od 2005 r. korzysta z przywilejów importowych i podatkowych, przyznanych przez ówczesnego „prezydenta” Igora Smirnowa⁵¹. Przedsiębiorstwa gazowe, elektrownia i huta niewątpliwie kierowane są przez Rosjan: MGRES należy do Inter RAO JES Prom, Gazprom jest powiernikiem „naddniestrzańskiego” pakietu akcji MoldovaGaz, MMZ przez pewien czas stanowiła oficjalną własność holdingu Metalloinvest należącego do rosyjskiego przedsiębiorcy Alishera Usamova, zaś obecnie oficjalnie należy do „administracji” z Tyraspola. To są główne źródła przychodu „skarbu państwa” Naddniestrza, które jednocześnie utrzymują i rozwijają prywatne majątki osób decyzyjnych w każdej z tych organizacji.

Zakończenie

Dalsze istnienie Naddniestrza jako regionu niezależnego od rządu w Kiszyniowie uwarunkowane jest przebiegiem wojny na Ukrainie oraz procesem stowarzyszeniowym Republiki Mołdawii z UE. W najlepszym z punktu widzenia separatystów scenariuszu, w którym FR doprowadza do korzystnego dla siebie rozstrzygnięcia konfliktu, władze w Tyraspolu będą trwać, jednak czeka je konieczność zmierzenia się z kryzysami o charakterze demograficznym, gospodarczym oraz energetycznym. Rozwój wypadków może także mieć charakter uwarunkowany ekonomicznie, gdzie zwiększenie kontroli nad przepływem towarów i środków finansowych do regionu, tak ze strony Ukrainy, jak i prawobrzeżnej Mołdawii, doprowadzi do tego, że „administracja” w Tyraspolu złagodzi stanowisko i rozpocznie negocjacje celem uzyskania porozumienia z rządem w Kiszyniowie.

⁵⁰ *Eximbank: All Pridnestrovie's commercial banks will join NPS sooner or later*, 21 VI 2016, <https://novostipmr.com/en/news/16-06-21/eximbank-all-pridnestrovies-commercial-banks-will-join-nps-sooner> (6 VIII 2024).

⁵¹ K. Całus, *Gospodarka wspomagana. Specyfika naddniestrzańskiego modelu ekonomicznego*, 16 V 2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2013-05-16/gospodarka-wspomagana-specyfika-naddniestrzanskiego-modelu> (6 VIII 2024).

Separatyści nie tylko nie mają wielu narzędzi do walki z kryzysem gospodarczym, ale także brakuje im skutecznych możliwości pozyskania wsparcia zagranicznego. Dotychczas FR pokrywała pojawiający się okresowo deficyt budżetowy w regionie. Nie jest jednak pewne, czy to źródło się utrzyma. Podobnie zależność od dostarczanego z Rosji, ale przez terytorium Ukrainy, gazu, jako głównego składnika generującego dochodowość naddniestrzańskiej gospodarki, jest ryzykowna. Nie można wykluczyć, że w wyniku problemów „budżetowych”, spadnie faktyczna ściągalskość należności „publiczno-prawnych” w Naddniestrzu, wpływając tym samym na zdolność finansową separatystów. Region, podobnie jak pozostała część Republiki Mołdawii, zmaga się z kryzysem demograficznym. Mieszkańcy Naddniestrza w wieku produkcyjnym emigrują, co przyspiesza zjawisko starzenia się ludności, osłabiając potencjał regionu i tempo rozwoju gospodarczego.

Na wstępie stwierdzono, że istnieje model czerpania korzyści z faktu istnienia obszaru separatystycznego, w którym uczestniczą obywatele zamieszkujący całe terytorium Republiki Mołdawii. Dalsze trwanie Naddniestrza jako obszaru gospodarczego wyłączonego spod kontroli rządu w Kiszyniowie w dużej mierze będzie zależne od rozwoju konfliktu na Ukrainie oraz determinacji władz Republiki Mołdawii do wprowadzenia rynkowych zasad prowadzenia działalności gospodarczej, opartych o konkurencję i rządy prawa. Przytoczone powyżej przykłady zmniejszania zależności energetycznej Republiki Mołdawii od decyzji separatystów pokazują, że wojna tocząca się na Ukrainie dała możliwości poszukiwania alternatywnych źródeł dostaw gazu i energii elektrycznej. Zachęcanie naddniestrzańskich przedsiębiorców do rejestrowania działalności na prawym brzegu Dniestru, w zamian za ułatwienie eksportu na Zachód to dopiero początek. Dla wywołania widocznej zmiany, potrzebne jest wejście Republiki Mołdawii na drogę trwałego wzrostu gospodarczego, rzeczywiste wprowadzanie rządów prawa, zwiększanie poziomu usług społecznych oraz systematyczne podnoszenia siły nabywczej obywateli.

Abstract

Maciej Kowalczyk

Economy of Transnistria as an example of the functioning of a separatist economic area

The aim of the article is a scientific trial of a description of the economy of the separatist Transnistrian region as part of the economic system of the Republic of Moldova and the region, generating income not only for representatives of the „authorities” in Tiraspol, but also for the political and business decision makers

on the territory controlled by the government in Chisinau, Ukraine and Russian Federation. Explanation focuses on three areas of the Transnistrian economy: the market, smuggling and cryptocurrency mining. The challenge for the researcher is the availability of official documents and data. The analysis focuses on available statistical data and expert studies, as well as media coverage by Moldovan and foreign outlets, that refer to the market and non-market aspects of the Transnistrian and Moldovan economies. The information and opinions collected in the course of the research process allow for an attempt to assess the probability of further existence of the economic territory, not subject to the jurisdiction of the constitutional authorities of the Republic of Moldova, especially in the context of the war in Ukraine and the pro-European course of the government in Chisinau.

Keywords: Transnistria, economy, separatism, Moldova

References

- Aquatir*, <https://www.aquatir.md>.
- Anunțul premierului: Moldova a efectuat prima achiziție de gaze naturale din surse alternative*, 25 X 2021, <https://tribuna.md/2021/10/25/premierului-moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative>.
- AO „Moldovagaz” *finansovaya otchetnost’ po statusu 31 dekabrya 2018 goda podgotovleno v sootvetstvii s Natsional’nymi standartami bukhalterskogo uchota*, https://www.moldovagaz.md/pic/uploaded/docs/financial_report_2018.pdf?v=2.
- Baciu, A., *Moldova a cumpărat un milion de metri cubi de gaze naturale de la compania poloneză PGNiG*, 25 X 2021, <https://agora.md/stiri/94681/moldova-a-cumparat-un-milion-de-metri-cubi-de-gaze-naturale-de-la-compania-poloneza-pgnig>.
- Całus, K., *Gospodarka wspomagana. Specyfika naddniestrzańskiego modelu ekonomicznego*, 16 V 2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2013-05-16/gospodarka-wspomagana-specyfika-naddniestrzanskiego-modelu>.
- Całus, K., *Interkonektor sposobem na niezależność od Rosji? Mołdawskie próby dywersyfikacji dostaw gazu*, 11 X 2013, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2013-10-11/interkonektor-sposobem-na-niezaleznosc-od-rocji-moldawskie>.
- Całus, K., *Mołdawskie starania o zwiększenie bezpieczeństwa gazowego*, 4 I 2017, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2017-01-04/moldawskie-starania-o-zwiekszenie-bezpieczenstwa-gazowego>.

- Całus, K., *Rosyjskie sankcje wobec Mołdawii. Niewielkie efekty, spory potencjał*, 6 XI 2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-11-06/rosyjskie-sankcje-wobec-moldawii-niewielkie-efekty-spory>.
- Cheban, E., *Moldova perestala poluchat' elektroenergiyu iz Rumynii. Ob etom svidetel'stvuyut onlayn dannyye na sayte operatora energoseti Moldelectrica*, 15 XI 2022, <https://newsmaker.md/rus/novosti/moldova-perestala-poluchat-elektroenergiyu-iz-rumynii/>.
- Contractul semnat intre SRL „Moldovatrangaz” și SRL „Vestmoldtrangaz” a fost prezentat ANRE pentru aprobare*, 5 IX 2023, <https://anre.md/contractul-semnat-intre-srl-moldovatrangaz-si-srl-vestmoldtrangaz-a-fost-prezentat-anre-pentru-aprobare-3-728>.
- Current situation and future perspective of LNG in Moldova, The 2nd meeting of the Energy Panel under the Eastern Partnership 27 November 2018, Brussels, Belgium*, XI 2018, https://energy.ec.europa.eu/system/files/2018-11/moldova_-_lng_situation_0.pdf.
- Dąbrowski, T. & Szpala, M., *Trzeci pakiet energetyczny w państwach bałkańskich, Mołdawii i na Ukrainie od 2015 roku*, 12 X 2011, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2011-10-12/trzeci-pakiet-energetyczny-w-panstwach-balkanskich-moldawii-i-na>.
- Detalii noi despre scandalul legat de anabolizantele gasite intr un microbuz diplomatic inca o pesoana a fost arestata iar andrei neguta audiat ca banuit de pccocs*, 21 II 2020, https://protv.md/politic/detalii-noi-despre-scandalul-legat-de-anabolizantele-gasite-intr-un-microbuz-diplomatic-inca-o-pesoana-a-fost-arestata-iar-andrei-neguta-audiat-ca-banuit-de-pccocs--2551263.html#google_vignette.
- Dubayeva, Z., *Ekonomika Pridnestrov'ya v 2022 godu rukhnula primerno na 14,7%*, 9 VII 2023, <https://nokta.md/ekonomika-pridnestrovy-a-v-2022-godu-ruhnula-primerno-na-14-7/>.
- Energocom a semnat un contract cu o companie poloneză privind livrarea a un milion de metri cubi de gaze naturale*, 25 X 2021, <https://www.zdg.md/stiri/stiri-sociale/energocom-a-semnat-un-contract-cu-o-companie-poloneza-privind-livrarea-a-un-milion-de-metri-cubi-de-gaze-naturale>.
- Energocom a semnat un contract, pentru o achiziție de probă, de un milion de metri cubi de gaze naturale, cu o companie poloneză*, 25 X 2021, <https://tv8.md/2021/10/25/energocom-a-semnat-un-contract-pentru-o-achizitie-de-proba-de-un-milion-de-metri-cubi-de-gaze-naturale-cu-o-companie-poloneza>.
- Enterprises affiliated to SA „Moldovagaz” to be reorganized*, 10 I 2020, https://www.ipn.md/en/enterprises-affiliated-to-sa-moldovagaz-to-be-reorganized-7966_1070709.html.

- Eurodeputat: Anticipatele sunt unica soluție pentru criza din R. Moldova*, 14 IV 2021, <https://stiri.md/article/politica/eurodeputat-anticipatele-sunt-unica-solutie-pentru-criza-din-r-moldova>.
- Eximbank: All Pridnestrovie's commercial banks will join NPS sooner or later*, 21 VI 2016, <https://novostipmr.com/en/news/16-06-21/eximbank-all-pridnestrovies-commercial-banks-will-join-nps-sooner>.
- Gavrilița declară că gazele cumpărate din Polonia costă în jur de o mie de dolari mia de metri cubi*, 25 X 2021, <https://deschide.md/ro/stiri/economic/94229/Gavrilița-declară-că-gazele-cumpărate-din-Polonia-costă-în-jur-de-o-mie-de-dolari-mia-de-metri-cubi.htm>.
- Guvernul anunță prima achiziție de gaze naturale din surse alternative: un milion de metri cubi*, 25 X 2021, <https://cotidianul.md/2021/10/25/guvernul-anunta-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative-un-milion-de-metri-cubi>.
- Guvernul de la Chișinău a achiziționat gaz din Polonia*, 25 X 2021, <https://moldova.europalibera.org/a/31528892.html>.
- Guvernul refuză să spună cu ce preț a cumpărat gaz de la compania poloneză PGNiG. Gavrilița: „E secret comercial”*, 25 X 2021, https://www.publika.md/guvernul-refuza-sa-spuna-cu-ce-pret-a-cumparat-gaz-de-la-compania-poloneza-pgnig-gavrilita-e-secret-comercial_3113312.html.
- Happy Birthday, Victor Gushan!*, 9 IX 2019, <http://www.fc-sheriff.com/en/vse/happy-birthday-victor-gushan>.
- Interdnestrcom*, <https://idc.md>.
- Karta „Klever”*, <https://www.agroprombank.com/privateclients/klever>.
- Kosienkowski, M., *Naddniestrzańska Republika Mołdawska. Determinanty przetrwania*, Toruń 2010.
- Kuchurgan (Moldavskaya) Power Station Moldova*, <http://globalenergyobservatory.org/geoid/43028>.
- Kuchurgan power station*, https://en.wikipedia.org/wiki/Kuchurgan_power_station.
- Kvint*, <http://www.kvint.md>.
- Livadari, A., *The Cryptorepublic of Transnistria. This is who controls the cryptocurrency business of the separatist region*, 10 IV 2019, <https://www.moldova.org/en/cryptorepublic-transnistria-controls-cryptocurrency-business-separatist-region>.
- Live. Conferință de presă susținută de ministrul Infrastructurii și Dezvoltării Regionale, Andrei Spînu*, 25 X 2021, <https://politics.md/live-conferinta-de-presasustinuta-de-ministrul-infrastructurii-si-dezvoltarii-regionale-andrei-spinu>.
- Ministerstvo ekonomicheskogo razvitiya Pridnestrovskoy Moldavskoy Respubliki. Gosudarstvennaya statistika / Statisticheskiye dannyye*, <https://mer.gospmr.org/deyatelnost/gosudarstvennaya-sluzhba-statistiki-gosstat/informacziya.html>.

- Ministerstvo ekonomicheskogo razvitiya Pridnestrovskoy Moldavskoy Respubliki. Kratkiye metodologicheskiye poyasneniya*, 18 IV 2024, <https://mer.gospmr.org/deyatelnost/gosudarstvennaya-sluzhba-statistiki-gosstat.html>.
- Moldavskaya GRES*, <http://moldgres.com>.
- Moldavskaya GRES increased electricity production*, <https://stroyka.md/en/news/moldavskaya-gres-velichila-proizvodstvo-elektroenergii>.
- Moldova a efectuat prima achiziție de gaze naturale din surse alternative, anunță Spânu*, 25 X 2021, <https://n4.md/moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative-anunta-spanu>.
- Moldova a făcut prima achiziție de gaze din surse alternative din istoria sa*, 26 X 2021, https://www.ipn.md/ro/moldova-a-facut-prima-achizitie-de-gaze-din-surse-7966_1085287.html.
- Moldova a realizat prima achiziție de un milion de metri cubi de gaze naturale de la compania poloneză PGNiG*, 25 X 2021, <https://diez.md/2021/10/25/moldova-a-realizat-prima-achizitie-de-un-milion-de-metri-cubi-de-gaze-naturale-de-la-compania-poloneza-pgnig>.
- Moldova completes formalities for leasing gas transmission system to Romanian operator*, 13 IX 2023, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/94533/>.
- Moldova hotova kuplyaty reversnyy haz v Ukrayiny*, 25 VII 2019, <https://expro.com.ua/novini/moldova-gotova-kuplyati-reversniy-gaz-v-ukrani>.
- Moldova puts its debt to Gazprom at \$8.6 million, Russian firm disagrees*, 7 IX 2023, <https://www.reuters.com/business/energy/moldova-puts-its-debt-gazprom-86-mln-russian-firm-disagrees-2023-09-06/>.
- Moldova Steel Works*, <https://www.aommz.com/en>.
- Moldova To Propose \$8.6 Million Payment To Gazprom To Settle Debt That Moscow Says Exceeds \$700 Million*, 6 IX 2023, <https://www.rferl.org/a/moldova-gazprom-debt-russia-8-6-million-700-million/32581331.html>.
- Moldovan Envoy To Moscow Under Fire Over Drug-Smuggling Scandal*, 9 XII 2020, <https://www.rferl.org/a/moldovan-envoy-to-moscow-under-fire-over-drug-smuggling-scandal/30992258.html>.
- Moldovagaz*, <https://www.moldovagaz.md>.
- Mołdawia podpisała z Rumunią umowę na dostawy gazu*, 20 IX 2022, <https://www.wnp.pl/gazownictwo/moldawia-podpisala-z-rumunia-umowe-na-dostawy-gazu,330018.html>.
- Necsutu, M., *Russian Oligarch Eyes Bitcoin Farms in Breakaway Transnistria*, 24 V 2018, <https://balkaninsight.com/2018/05/24/russian-investors-attracted-with-transnistria-s-minefarms-for-bitcoin-05-24-2018>.
- Nica, V., *Explainer. Ce înseamnă pentru piața gazelor preluarea sistemului de transport de către Vestmoldtransgaz*, 13 IX 2023, <https://moldova.europalibera.org/a/explainer-ce-inseamna-pentru-piata-gazelor-preluarea-sistemului-de-transport-de-catre-vestmoldtransgaz-/32598977.html>.

- Oficial: Moldova a efectuat prima achiziție de gaz din surse alternative*, 25 X 2021, <https://stiri.md/article/social/oficial-moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaz-din-surse-alternative>.
- OLAF aids Ukrainian customs in seizure of more than 34m contraband cigarettes*, 9 VII 2020, https://anti-fraud.ec.europa.eu/media-corner/news/olaf-aids-ukrainian-customs-seizure-more-34m-contraband-cigarettes-2020-07-09_en.
- Over half of exports from Transnistrian region go to EU*, 5 I 2022, https://www.ipn.md/en/over-half-of-exports-from-transnistrian-region-go-to-eu-7966_1086988.html.
- Partnorstvo s perspektivoy. Blagodarya pol'skomu investoru pridnestrovskiy metallobrabotchik uvelichivayet ob'yomy proizvodstva*, 16 X 2019, <https://novostipmr.com/ru/news/19-10-16/partnorstvo-s-perspektivoy-blagodarya-polskomu-investoru>.
- Po itogam audita Moldova gotova vyplatit' „Gazpromu” \$8,6 mln vmesto boleye chem \$700 mln*, 6 IX 2023, <https://tv8.md/ru/2023/09/06/po-itogam-audita-moldova-gotova-viplatit-gazpromu-8-6-mln-vmesto-bolee-chem-700-mln/238754>.
- Pravitel'stvo Pridnestrovskoy Moldavskoy Respubliki. Osnovnyye makroekonomicheskiye pokazateli 2017-2023 godov*, <https://government.gospmr.org/osnovnye-makroekonomicheskie-pokazateli/osnovnye-makroekonomicheskie-pokazateli-2016-2021-godov/>.
- Pridnestrovian exports decreased by \$200 million in 2022*, 17 I 2023, <https://novostipmr.com/ru/news/23-01-17/pridnestrovskiy-eksport-v-2022-godu-sokratilsya-na-200-millionov>.
- Pridnestrovian Republican Bank*, <https://www.cbpmr.net/content.php?id=1&lang=en>.
- Pridnestrovskiy „Bank sel'skokhozyaystvennogo razvitiya” likvidirovan okonchitel'no*, 18 IV 2024, https://www.infotag.md/m9_finances/314583/.
- Prima achiziție de gaz din surse alternative din istoria RM: Energocom a procurat un milion de metri cubi de gaz din Polonia*, 25 X 2021, <https://www.jurnal.md/ro/news/3e76f8b5e15bbab7/republica-moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative.html>.
- R. Moldova a efectuat prima achiziție de gaze naturale din surse alternative*, 25 X 2021, <https://radiochisinau.md/r-moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative---145266.html>.
- Republica Moldova a efectuat prima achiziție de gaze naturale din surse alternative*, 25 X 2021, <https://www.moldpres.md/news/2021/10/25/21008014>.
- Rodkiewicz, W., *Mołdawia sygnalizuje możliwość wycofania się z implementacji III pakietu energetycznego*, 11 VII 2012, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2012-07-11/moldawia-sygnalizuje-mozliwosc-wycofania-sie-z-implementacji-iii>.

- Russian gas supplies are keeping down electricity prices in breakaway Transnistria, making the rebel Moldovan region an attractive location for cryptomining*, 12 II 2019, <https://balkaninsight.com/2019/02/12/with-cheap-energy-transnistria-taps-cryptocurrency-potential>.
- Rusu, V., *Moldova a efectuat prima achiziție de gaze naturale din surse alternative*, 25 X 2021, <https://newsmaker.md/ro/moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative>.
- Sardzhveladze, S., *V Moldove i Pridnestrov'ye soobshchili o masshtabnom otklyuchenii elektroenergii. Sandu obvinila v etom Rossiyu*, 23 XI 2022, <https://rtvi.com/news/v-moldove-i-pridnestrove-soobshchili-o-masshtabnom-otklyuchenii-elektroenergii-sandu-obvinila-v-etom-rossiyu/>.
- Scandal diplomatic: Dodon rămâne fără Neguța la Moscova! Chișinăul l-a rechemat acasă pe Ambasadorul Moldovei în Rusia*, 13 II 2019, <https://telegraph.md/scandal-diplomatic-dodon-ramane-fara-neguta-la-moscova-chisinaul-l-a-rechemat-acasa-pe-ambasadorul-moldovei-in-rusia/>.
- Sheriff*, <https://sheriff.md>.
- Sorokovsky, M., *Republica Moldova a semnat un contract cu Polonia. Prima achiziție de gaz din surse alternative din istoria țării*, 25 X 2021, <https://realitatea.md/republica-moldova-a-semnat-un-contract-cu-polonia-prima-achizitie-de-gaz-din-surse-alternative-din-istoria-tarii>.
- State supported bitcoin mining in Transnistria*, <https://vimeo.com/275598589>.
- Statisticheskiy Yezhegodnik*, 2020, <http://mer.gospmr.org>.
- Statisticheskiy Yezhegodnik*, 2021, <http://mer.gospmr.org>.
- Tamozhennyye platezhi v byudzhet Pridnestrov'ya snizilis' na 25 mln. rubley*, 18 IV 2024, <https://www.infotag.md/rebellion/315411/>.
- Tassev, L., *Transnistria Welcomes Crypto Miners, Plans to Expand the Industry*, 18 XII 2018, <https://news.bitcoin.com/transnistria-welcomes-crypto-miners-plans-to-expand-the-industry>.
- The Shady Cryptocurrency Boom on the Post-Soviet Frontier*, 29 X 2019, <https://www.wired.com/story/cryptocurrency-boom-post-soviet-frontier>.
- Tirotex*, <http://www.tirotex.com/?lang=en>.
- Transgaz*, <https://www.transgaz.ro>.
- Transnistria's 2023 Inflation Rate Is 4.2%*, 18 I 2024, <https://www.infotag.md/rebellion-en/313267/>.
- Transnistrian Economic Review*, <https://www.expert-grup.org/en/biblioteca/realitatea-economica-transnistreana>.
- Ultima ora. Republica Moldova a efectuat prima achiziție de gaze naturale din surse alternative*, 25 X 2021, <http://tvrmdmoldova.md/actualitate/ultima-ora-republica-moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative>.
- Ultima ora. Republica Moldova a facut prima achizitie de gaze naturale din surse alternative tariful achitat de cetateni nu se va schimba*, 25 X 2021, <https://protv>.

md/actualitate/ultima-ora-republica-moldova-a-facut-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative-tariful-achitat-de-cetateni-nu-se-va-schimba---2583311.html.

Ultima oră! Republica Moldova a efectuat prima achiziție de gaze naturale din surse alternative de la o companie poloneza, 25 X 2021, <https://www.glasul.md/ultima-ora-republica-moldova-a-efectuat-prima-achizitie-de-gaze-naturale-din-surse-alternative-de-la-o-companie-poloneza>.

Ungheni-Chisinau Natural Gas Pipeline, <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/ungheni-chisinau-natural-gas-pipeline>.

Vela, E., *Secretariat welcomes landmark progress in the unbundling of Moldova's gas TSO*, 13 IX 2023, <https://www.energy-community.org/news/Energy-Community-News/2023/09/13.html>.

Vestmoldtransgaz, <https://www.vmtg.md>.

V Moldavii vosstanovili podachu elektroenergii, 23 XI 2022, <https://www.interfax.ru/world/873894>.

Maciej Kowalczyk – mgr prawa, w latach 2019-2024 II sekretarz w Ambasadzie Rzeczypospolitej Polskiej w Kiszyniowie. ORCID: brak